

بخش اول

مقاله‌ها

ژوئیه‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دانشنامه امامت

محمد مرادی*

موسوعة الامامة في نصوص اهل السنة، آيت الله سيد
شهاب الدين مرعشي نجفی، با همکاری سيد محمود مرعشي
و ديگران،^۱ انتشارات صحيفه خرد، ۱۳۸۴.

شاید برای اولین بار، شیخ مفید (۴۱۳ق) واژه امامت را «پیشوایی دینی و دنیایی»^۲ و به عبارتی حامل
معنایی سیاسی تعریف کرد و از آن پس، این تعریف در میان متکلمان شیعی و حتی متکلمان سنی مانند
قاضی عضالدین ایجی (۷۵۶ق) دانشمند سرشناس سنی^۳ رایج و ماندگار شد.

امامت، یکی از پر مناقشه‌ترین و بحث‌انگیزترین مباحث کلامی در میان نحله‌های فکری و
عقیدتی اسلامی است و در میان واژه‌های حامل بار معنایی «رهبری»، از جایگاهی ویژه برخوردار
است. واژه‌های «سلطان، حاکم، خلیفه، ولی، قائد و...» و واژه‌هایی از این دست، در ادبیات دینی و
اندیشه سیاسی اسلامی به کار رفته‌اند، اما هیچ‌یک حامل معنایی چونان واژه «امامت» نیستند. این واژه
در قرآن کریم به معنای پیشوایی و رهبری کردن در چند آیه (بقره، ۱۲۴؛ توبه، ۱۲؛ هود، ۱۷؛ اسراء،
۷۱؛ انبیاء، ۷۳؛ قصص، ۵ و ۴۱؛ سجده، ۲۴؛ فرقان، ۷۴؛ احقاف، ۱۲) و نیز در سخنان پیامبر(ص) در
جاهایی با همین معنا آمده است. (برای نمونه، رجوع شود به مصادر حدیثی شیعی مانند: *الکافی*، ج ۱،
ص ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸؛ *وسائل الشیعة*، ج ۲۰، ص ۲۸۷؛ و به مصادر حدیثی سنی مانند: *المسند احمد*، ج ۴،

* محمد مرادی (۱۳۳۷-) دانش‌آموخته حوزه و دانشگاه است. هم‌اکنون ضمن تألیف و تحقیق در مرکز تحقیقات دارالحدیث و
کتابخانه بزرگ آیت‌الله مرعشی نجفی، در دانشگاه قم نیز، در رشته قرآن و حدیث به تدریس اشتغال دارد. ایشان علاوه بر تحقیق
و تألیف و تدریس در مراکز یادشده معاونت علمی موسوعة الامامة فی نصوص اهل السنة را به عهده دارد. از وی تاکنون کتابها و
مقاله‌هایی در علوم قرآنی و روشهای تفسیر و نمایه‌سازی چاپ و منتشر شده است.

ص ۹۴؛ مجمع الفوائد، ج ۵، ص ۲۱۸؛ مسند ابو داود، ص ۲۵۹؛ السنة، ص ۴۸۹). هر چند امامت به معنای پیشوایی دینی و سیاسی، رواج یافته و در نوشته‌ها و گفته‌ها به کار می‌رود، اما در ادبیات اسلامی، به مراتب کاربرد دینی بیشتری دارد. به پیشوایان دینی مانند صاحبان فتوای مکاتب فقهی و کلامی مانند ائمه چهارگانه فقهی اهل سنت و شخصیتی همانند غزالی و... که هیچ‌گاه زمامدار سیاسی - اجتماعی نبوده‌اند، و در میان شیعیان تمامی دوازده امام، که تنها دو تن از آنها به زمامداری دنیایی و آن هم به مدت اندک رسیده‌اند، امام گفته شده است. عالمان بسیاری نیز به این صفت لقب گرفته‌اند؛ بی آنکه یک روز هم حکومت کرده باشند. پیشوای نمازگزاران نیز، امام جماعت نامیده شده است. از سوی دیگر، بسیاری از حاکمانی که به نام اسلام بر مسلمانان حکومت کرده‌اند، هرگز امام نامیده نشده و به آن مشهور هم نشده‌اند. این واژه، گاه فراتر از وصف اشخاص بوده و در باره مفاهیم و پاره‌ای امور دیگر نیز به کار رفته است. راغب اصفهانی (۲۰۵۰ هـ) در تعریف امام گفته است: امام، چیزی است که پیرویش کنند؛ خواه انسان باشد که به قول و یا فعلش عمل شود و خواه کتاب و یا چیز دیگر، حق و یا باطل باشد.^۴ از این‌رو است که، اشیایی مانند قرآنی که در زمان عثمان، با رفع اختلاف قرائتها، یگانه شد و جایگزین قرائتهای مختلف گردید، امام مصاحف و مصحف امام خوانده شده است.

امامت از پدیده‌ترین مباحث کش‌دار و مجادله برانگیز بوده و کشمکش درباره آن در میان مسلمانان، تنها به بگو مگوها و بحثهای لفظی مدرسی و مجادله‌های کلامی منحصر نبوده است، به‌گونه‌ای که می‌توان آن را سرفصل جدایی فرقه‌های اسلامی از عموم مسلمانان دانست. اکنون که بیش از چهارده قرن از ظهور اسلام می‌گذرد، هر از گاهی باز هم فرقه‌ای سر می‌کشد که عمدتاً با پیشوایی و ادعاهای یک شخص صورت می‌پذیرد و همو پیشوایی آن فرقه را هم عهده‌دار می‌شود. این کشمکشها و چالشها، گاه با تحفظ بر اصول و اختلاف بر فروع و گاه اختلاف بر سر اصول و خروج از کلیت دین و پدیداری جریانی بالکل انحرافی و خارج از اسلام بوده است. کشمکشها و جدالها، گاه به ستیز و مخاصمه می‌انجامیده؛ چیزی که شهرستانی (۴۷۹-۵۴۸ هـ)، دانشمند فقیه، خبیر، متضلع و فرقه شناس قرن پنجم و ششم هجری درباره آن گفته است: «و أعظم خلاف بین الأمة خلاف الامامة؛ اذ ما سلَّ سيف في الاسلام على قاعدة دينية مثل ما سلَّ على الامامة في كل زمان»^۵؛ بزرگ‌ترین اختلاف در میان امت اسلامی، اختلاف در امامت است؛ زیرا در هیچ زمانی، هیچ شمشیری در اسلام برای اصلی دینی، به مانند شمشیری که برای امامت از نیام کشیده شد، کشیده نشده است.

امامت، در ادبیات آن دسته از نحله‌های اسلامی که در خط اهل بیت علیهم‌السلام حرکت می‌کنند، و یا به آن نزدیکند، کاربرد و جایگاه ویژه یافته و از کلمات قدسی به شمار می‌رود. این واژه، چنان وصف پیشوایان معصوم شده که در گفته‌ها و نوشته‌ها، جزئی از نام آنان شده است و در میان شیعیان، درباره جز آنان، بسیار کم و یا با اِکراه - و آن هم در سده‌های اخیر - به کار می‌رود، و بزرگ‌ترین عالمان شیعی و بنیادگذار و مؤسس مانند شیخ مفید و شیخ طوسی و شیخ انصاری، به آن توصیف نشده‌اند.

نقطه عزیمت جریانی ممتاز در میان مسلمانان که به شیعه امامی نام بردار شده‌اند، «امامت» است. شیعیان، در مقام نظر، بر آن تعریف شیخ مفید که، امامت ریاست عامه در امور دینی و دنیوی است، پا می‌فشارند و زمامداری دینی و دنیایی امت اسلامی را از آن اهل بیت با تعریف ویژه از اهل بیت می‌دانند. عقیده و باور به این مهم - هر چند در مقام عمل چنان اتفاق نیفتاده باشد - باعث پدیداری نحل‌های قوی و تأثیرگذار در میان مسلمانان گردید، که بستر آن را قرآن و آموزه‌های فراوانی از پیامبر تشکیل می‌دهد. به گواهی منابع و مصادر اسلامی و نوشته‌های مفسران و محدثان و مورخان اسلامی، این جریان فکری چنان ریشه‌دار شده است که در همه عرصه‌های فکری و رخداد‌های اجتماعی و سیاسی حضور پررنگ دارد و بخش زیادی از نوشته‌ها را به خود اختصاص داده و بخشی غیر قابل انکار از تاریخ فکری و تمدن اسلامی به شمار می‌رود.

قرآن برای خاندان پیامبر، به خصوص با تعبیر به اهل‌البیت، جایگاه ویژه‌ای تعریف کرده^۶ و پیامبر هم در نهادینه شدن باور به آن در میان مسلمانان و فربه شدنش بسیار کوشید. چندان گفت و سفارش کرد که عقیده به خاندان رسالت و علاقه‌مندی و حُب آنان، به عنوان وظیفه‌ای دینی به شمار آمد و مقبول همگان گردید و دشمنان و ناصبان اهل‌بیت، کافر و خارج از دین به حساب می‌آیند و جزایشان در حد کافر محارب است.^۷ چنین جایگاه منحصر به فردی، جریانی را در تاریخ و سپهر اندیشه اسلامی پدید آورد که تاکنون ادامه دارد و آن نوشتن و نوشتن و گفتن و باز گفتن درباره اثبات جایگاه و حق و مقام و شأن اهل بیت در باورهای دینی است. تا می‌آید مسلمانان آن را به بهانه‌ای ناچیز فراموش کنند و راهشان را درست تشخیص ندهند.

موسوعة الإمامة فی نصوص اهل السنة

کتابی که در اسفند ۱۳۸۴ به بازار کتاب عرضه شد، در تداوم پژوهش در همین راستاست. تلاشی سترگ و ماندگار و انجام رسالتی بزرگ در ادامه و میانه مجاهدتهای علمی عالمان اسلامی. از این دست کارها در میان عموم مسلمانان از دوران شروع تدوین حدیث و تفسیر، چه شیعه و چه سنی، آثار فراوان و متعددی درباره اهل‌بیت و ائمه معصوم، به صورت ضمنی (برای نمونه ر.ک به: المصنف، ج ۴، بخش کتاب المغازی از عبدالرزاق صنعانی (۲۱۱-ق) و صحیح مسلم، ج ۴، بخش کتاب الفضائل از ابوحسین مسلم قشیری (۲۰۶-۲۶۱ق) و مسند ابویعلی، بخش الفضائل و المثالب تألیف ابویعلی الموصلی (۲۱۰-۳۰۷ق) و یا به صورت مستقل تدوین گردیده است. برای نمونه، به چند اثر از آثار اهل سنت توجه می‌دهم. فرائد السیمطین فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین و الائمة من ذریتهم نوشته ابراهیم الحموی (۶۴۴-۷۳۰ق)؛ العسل المصفی فی تهذیب زین الفتی فی شرح سورة هل اتی تألیف احمد العاصمی (۳۷۸-ق)؛ استجلاب ارتقاء الغرف بحب اقرباء الرسول و ذوی الشرف از محمد السخاوی الشافعی (۸۳۱-۹۰۲ق)؛ ینابیع المودة لنوی القربی نوشته سلیمان قندوزی حنفی، (۱۲۲۰-۱۲۹۴ه.ق)؛

شواهد التنزیل لقواعد التفصیل فی الآیات النازلة فی اهل البيت، تألیف عبیدالله بن احمد معروف به الحاکم الحسکانی الحنفی (قرن پنجم)؛ المودة فی القربی میر سید علی همدانی (۷۱۳-۷۸۶ق)؛ کفایة الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب، نوشته محمد بن یوسف الکنجی الشافعی (۵۸-۵۸۵ق)؛ الفصول المهمة فی معرفة الائمة، نوشته علی بن محمد مشهور به ابن الصباغ المالکی (۵۵-۸۵۵ق)؛ خصائص علی بن ابی طالب، از احمد بن شعیب النسائی (۳۰۳-۳۰۳ق). شیعیان هم در انجام رسالت خویش و نیز اثبات حقانیت راهی را که انتخاب کرده‌اند، تلاشی مضاعف و پر برکت داشته و کتابهای فراوانی را به رشته تحریر در آورده‌اند. برای نمونه، اسرار آل محمد از سلیم بن قیس هلالی (۲س قبل از هجرت-۷۶ق)؛ الغدير فی الكتاب و السنة و الادب از علامه کم نظیر، عبدالحسین امینی (۱۳۹۲-۱۳۹۲ق)؛ عبقات الانوار فی امامة الائمة الاطهار از میرحامد حسین موسوی هندی (۱۲۴۶-۱۳۰۶ق)؛ حلیة الابرار فی فضائل محمد و آله الاطهار از سید هاشم بحرانی (۱۱۰۷-۱۱۰۷ق)؛ اهل البيت فی الكتاب و السنة از محمد محمدی ری شهری (۱۳۲۵-). اما در هر زمانی بر حسب نیازها و خواستها و پرسشها و شبهه‌ها، باید طرحی نو در انداخت و سخنی مطابق نیاز گفت. هر چند کتابهای فراوانی در موضوع اهل بیت به نگارش در آمده، ولی به تناسب نیازها باید کار و پژوهشها هم نو به نو گردد؛ و موسوعة الإمامة برای پاسخ به چنین ایده و نگاهی است. موسوعة الإمامة در ادامه حرکت اصیل فکری و در معرفی راه و راهنمایی به رشته تحریر در آمده تا به یافتن صراط مستقیم کمک کند و طالبان حقیقت را مددی برای رسیدن به سرمنزل مقصود باشد.

این اثر بازسازی بنیادی کتاب ملحقات الاحقاق است، با افزایش بسیار و اصلاحات چنان فراوان که نام آن نیز به موسوعة الإمامة تغییر یافته و آن را می‌توان اثری جدید به شمار آورد.

ملحقات إحقاق الحق و یا ملحقات الاحقاق، مستدرک و تعلیقاتی است بر کتاب إحقاق الحق و ازهاق الباطل، تألیف عالم ذی فنون، مرحوم قاضی نورالله شوشتری (۹۵۶-۱۰۱۹ق) که از گستردگی و حجم بزرگ آن، فرع زاید بر اصل شده و تا جلد نوزدهم با همان عنوان کتاب قاضی نورالله، إحقاق الحق و از جلد بیستم تا پایان، با عنوان ملحقات الاحقاق به چاپ رسیده است. إحقاق الحق و ازهاق الباطل، دفاعیه‌ای است از کتاب نهج الحق و کشف الصدق عالم نحریر شیعی قرن هفتم و هشتم هجری جمال‌الدین ابومنصور حسن بن یوسف حلّی نامبردار به علامه حلّی (۶۴۸-۷۲۶ق) که صاحب آثار فراوانی در فقه و اصول و رجال و حدیث و کلام و فلسفه و منطق و تفسیر و تراجم و ادبیات است. وی به درخواست سلطان محمد خدابنده (الجایتو)^۱ پادشاه مغولی شیعه شده به دست او، کتاب نهج الحق را به نگارش درآورد. این اثر در دفاع از عقاید و آرمانهای شیعی چنان جایگاه مهم و تأثیرگذاری پیدا کرد که فضل بن روزبهان خنجی شیرازی شافعی مذهب را به دفاع واداشت، تا جایی که در سال ۹۰۹ق ردیه‌ای به نام ابطال الباطل و اهمال کشف العاطل بر آن نوشت، ولی چندان طولی نکشید که این اثر ابن روزبهان با ردیه سنگین و عالمانه قاضی نورالله شوشتری روبه‌رو شد. کتاب إحقاق الحق،

اثری است جدلی - احتجاجی در کلام و فقه؛ به عبارتی، نوشته‌ای است در مباحث اختلافی شیعه و اهل سنت که با قطع رحلی در ۵۱۴ صفحه به چاپ رسیده است. وی در کتابش سخنان علامه حلی را با «قال المصنف رفعه الله درجته» و نقد ابن روزبهان را با عنوان «قال الناصب خفضه الله» آورده و ردیه خود را با «اقول» مطرح کرده است. شوشتری، در کتابش تنها به ذکر فضایل اهل بیت اکتفا نکرده و به مطاعن مخالفان نیز پرداخته است. قاضی شوشتری، سرانجام در دوران حکومت جهانگیر شاه تیموری به ۱۰۱۹ق خون و جانش را بر سر آرمانش تقدیم کرد و در اکبر آباد آگره هند به خاک سپرده شد (رحمة الله علیه) گفتنی است که در رد کتاب ابن روزبهان، شیخ محمد حسن مظفر نجفی نیز در ۱۳۵۰ق *دلایل الصدق لنهج الحق* را به رشته تحریر در آورده است.

مؤلف *ملحقات الاحقاق*، آیت الله مرعشی نجفی، در حدود پنجاه سال پیش که اقدام به احیا و تحقیق کتاب *احقاق الحق* شده به تعلیقه و مستدرک نویسی بر آن مبادرت ورزید و در مقدمه و پاورقی کتاب، مطالب بس پر فایده‌ای به رشته تحریر در آورد. بخشهای خدائشناسی و نبوت کتاب که به پایان رسیده و موضوع امامت مطرح و دلایل آن از سوی مؤلف شمارش و آیات و روایات مثبت فضایل و مقامات و جایگاه و شأن و امامت امام علی علیه السلام از مصادر اهل سنت برشمرده شده است، اما زمانی که تعلیقه نویسی به این بخش از کتاب رسیده، آیات و روایات و منابع آنها را بیش از آن دیده که قاضی نورالله شوشتری در کتابش به آنها استناد کرده است. از این رو، کار تصحیح اصل کتاب رها شده و به تعلیقه و مستدرک نویسی پرداخته شده است. از جلد چهارم تصحیح شده *احقاق* که در حدود یک چهارم آن را به خود اختصاص داده، تعلیقه‌ها که بر محور اهل بیت و امامت و ائمه است، جانشین کتاب شده است. منابع حدیث و روایات، کتابهای غیر شیعی است. در این کتاب علاوه بر روایات، از گفته‌ها و نوشته‌های علمای غیر شیعی نیز استفاده شده است.

آیت الله مرعشی نجفی برای تألیف این اثر در حدود پنج هزار کتاب را مطالعه کرده که سیاهه نام آنها و نام مؤلفانشان با دستخط وی و شاگردانش در سه جلد قطور گردآوری شده است. یادداشتهای مؤلف بر حواشی کتابهای مطالعه شده و مورد استفاده قرار گرفته، بسی قابل تحسین و دیدنی است، و نشان می‌دهد که وی با چه شور و اشتیاقی وصف ناپذیری در صدد انجام و تکمیل این اثر بوده است. - خداوند جایگاه او را در اعلیٰ علین قرار دهد - اما و صد اما، نبود طرحی جامع برای تدوین آن و نیز طولانی شدن زمان انجام آن و ایضاً به دست آوردن آثار چاپی و خطی جدید که گاه با مشقتهای فراوانی همراه بوده، باعث شده که در طول زمان انجام کار، مدام تعلیقه بر تعلیقه و مستدرک بر مستدرک نوشته و به چاپ سپرده شود. بعدها برای این اثر، سه جلد فهرست و نمایه تهیه شده که آن هم نتوانسته به درستی کارکرد خود را برای استفاده بهینه از *ملحقات الاحقاق* داشته باشد. در میان کتابهایی که در دهه‌های اخیر در ایران، درباره اهل بیت نوشته شده، کم اثری را می‌توان یافت که از کتاب *ملحقات* بهره نبرده باشد، اما با کمال تأسف باید گفت که حق آن به درستی ادا نشده و گاه حتی به آن نشانی هم داده نشده است.

به هر حال، موسوعة الإمامة که اینک پنج جلد آن به زیور چاپ آراسته شده، تنقیح و بازسازی و تکمیل آن اثر است و از همین رو است که نام آیت‌الله مرعشی بر تارک آن نقش بسته است. این کتاب که با صفحه‌آرایی و تجلید چشم‌نوازی به بازار کتاب آمده، حاوی اخبار و احادیث و متون تاریخی از مصادر اهل سنت و نیز گفتارهایی از عالمان سنی و به تعبیر دقیق‌تر، مصادر و گفته‌های غیر شیعی درباره اهل بیت و عمدتاً ائمه معصومین علیهم‌السلام است. دو جلد از پنج جلد چاپ شده، مربوط به آن دسته از آیاتی است که در منابع حدیثی و تفسیری به اهل بیت تفسیر و یا تأویل شده است. ترتیب آن از آغاز قرآن و به ترتیب سوره‌های قرآن است. سه جلد دیگر کتاب، مباحثی است درباره مکان و منزلت و فضایل اهل بیت و نیز مباحث عامه امامت از همان نگاه و منابع یاد شده.

ادامه مباحث کتاب، از جلد ششم به احتمال تا جلد بیستم، مربوط به امام علی (علیه‌السلام) است که کار گردآوری و طبقه‌بندی احادیث و اطلاعات آن فراهم شده و در حال نهایی کردن و ویرایش است. بخش امیرمؤمنان به چند فصل مهم و در بابهای زیادی سامان یافته است. محورهای اصلی مباحث آن عبارت‌اند از:

۱. زندگی شخصی حضرت امیر شامل مباحثی از قبیل تولد، نام‌گذاری و نامها و لقبها، نسب، پدر و مادر، فرزندان، چگونگی معاش و معیشت، همسران، پوشاک و خوراک و ... .
۲. همراهی با پیامبر(ص) شامل تمامی مراحل که امام علی در کنار پیامبر بوده است از نوزادی تا تجهیز بدن مطهر رسول خدا، حضور و شرکت در جنگها، اعزام برای انجام مسئولیتهایی خطیر، چگونگی رفتار پیامبر با آن حضرت و رفتار وی با پیامبر، هجرت، وصلت، اخوت و ... و بالاخره، حضور دایمی در کنار پیامبر در همه زمانها و مکانها.
۳. پس از پیامبر و در دوران خلفا شامل رخدادهای مربوط به انتخاب خلفا و موضع امام و چگونگی رفتار با وضعیت پیش آمده، و کارهایی که امام در این دوران انجام داده است.
۴. حکومت و خلافت ظاهری امام که در آن، مباحثی از قبیل دلایل امامت و ولایت ایشان، چگونگی انتخاب به خلافت، چگونگی حکومت، کارگزاران و فرماندهان، رخدادهای دوران حکومت، و سیره و رفتار امام در ابعاد اجتماعی، امنیتی، سیاسی، اقتصادی، جنگی، قضایی و فرهنگی، که تا کنون از این زاویه کمتر به آنها پرداخته شده و بدون هیچ دخل و تصرف و تحلیل گردآوری و ارائه می‌شود.
۵. پایان بخش این قسمت، فضایل امام است که بسی فراوان و گسترده است و چند جلد خواهد شد. از جلد بیست به بعد مربوط به فاطمه زهرا و امام حسن و امام حسین و یکایک امامان تا حضرت مهدی (علیهم‌السلام) را در بر می‌گیرد.

این اثر که محصول پربرکت تلاش جمعی گروهی از فاضلان حوزه علمیه قم است، علاوه بر ویژگیهای آثار پیشین، خود امتیاز و ویژگیهایی را هم داراست. از این جهت که حاوی اطلاعاتی کم‌نظیر از آثار و منابع پیشین دست اول اسلامی در خود دارد، بی سابقه است. تاکنون در میان

کتابهایی از این دست، با این جامعیت و ویژگی «امامان معصوم در منابع کهن اهل سنت» تألیف و منتشر نشده است. گردآوری اطلاعات حدیثی و تاریخی فراوان بدون هیچ دخل و تصرفی در آنها، دستمایه بسیار ارزشمندی برای تحلیلگران مباحث نظری در زمینه امامت و نیز پژوهشگران دینی است.

ویژگیهای موسوعة الإمامة

۱. کتابی است با رویکرد کلامی، بر اساس نقل. به عبارتی، کتابی کلامی بدون استدلال و نظریه‌پردازی عقلی است. در واقع، کتاب، با این رویکرد تألیف شده است که جایگاه معنوی و نقش پیشوایی امامان معصوم را با استناد به شأن علمی و فضایل و معنویات ایشان اثبات کند و مباحث دیگر تاریخی - که اندک هم هستند - در همین راستا و نیز برای رعایت جامعیت مباحث آورده شده‌اند.
۲. کتابی تحلیلی نیست و تنها به ذکر نقل اکتفا شده است؛ چه اینکه ارائه تحلیل در چنین مباحثی، نوعی استنباط به حساب می‌آید و تصرف در متن تلقی می‌شود و قرائت نویسندگان و مؤلفان به شمار می‌آید و در نتیجه، کتاب حدیث، کارکرد اصلی خود را از دست می‌دهد.
۳. منابع و مصادر این کتاب، کتابهای حدیثی و پارهای منابع تاریخی اهل سنت از قرن دوم تا قرن هفتم هجری است. این محدوده زمانی، از این جهت انتخاب شده که نوع کتابهای حدیثی دست اول تألیف شده، مربوط به این مقطع از زمان است. در واقع، هدف، رعایت دست اول بودن منابع بوده است. بنابراین، هر حدیثی که در کتابی برای اولین بار آمده، گزیده و آورده شده است. البته کتابهایی هم در میان مصادر این کتاب وجود دارد که مربوط به پس از دوران یاد شده است. این دسته از کتابها، که بسیار اندکند، از آن رو به عنوان منبع مورد استفاده واقع شده‌اند که از کتابهای پیشین مفقود، نقل حدیث کرده‌اند. با توجه به نکته یاد شده، تلاش بر این بوده که اصول تخریج حدیث رعایت شود، یعنی حدیث از مصادر نخست استخراج گردد و اگر در منابع بعدی حدیثی نقل شده، به منبع نخست ارجاع شود. بنابراین، در صورتی که در میان منابع بعدی، احادیثی به نقل از راویانی آمده که خود دارای اثری حدیثی‌اند، سلسله پیش از آن در سند حدیث حذف، و این دسته از احادیث به نام راوی صاحب اثر و به نقل از کتاب ناقل ثبت شده است.
۴. از آوردن احادیث و اخبار و متون تکراری - با ویژگی یکسانی کامل در سند و متن حدیث - پرهیز شده است، و اگر در مصداری همان حدیث با الفاظ یکسان آمده، از آن صرف نظر شده و تنها به ذکر چند کتاب محدود مهم که در دسترس استفاده‌کنندگان است، در پاورقی نشانی داده شده و گاه با تصریح به نقل از منبع پیشین هم به آن نشانی داده شده است. در صورتی که سند احادیث تفاوت داشته، حدیث، با ذکر سند و حذف بخشهای تکراری و ارجاع به حدیث قبل، آورده شده است. همین کار در تفاوت متن هم صورت گرفته است.
۵. منابع کتاب را تنها مؤلفان اهل سنت تشکیل می‌دهند و مراد از اهل سنت در تعریف کار موسوعه، عامه مسلمانان هستند و شامل فرقه‌ها و اقلیتها نمی‌شوند.

گفتنی است، در صورتی که در آثاری از اهل سنت، راویان و نویسندگانی از آثار غیر عامه اعم از شیعه دوازده امامی و غیر آنها نقل خبر کرده‌اند و تلقی به قبول شده است، خبر و حدیث از مصدر سنی نقل شده و منبع اصلی آن هم، در پاورقی یاد آوری شده است.

۶. منبع حدیثی و خبری بودن کتاب، ملاک نقل است و بنابراین، کتابهایی که در احادیث موضوعه و منکر هم نوشته شده‌اند، مصدر نقلند. و این، از آن رو است که اولاً هر خبری صرف تضعیف و متهم بودن به جعل و دس از سوی کسانی، لزوماً ضعیف و موضوع نیست، و ثانیاً همین اخبار، گاه از سوی اخبار و احادیث دیگری مورد تأیید قرار می‌گیرند و یا همین‌ها نیز می‌توانند مؤید خبر و نظری دیگر شوند. به علاوه، جامعیت اثر هم مقتضی جمع اخبار و احادیث بوده است.

۷. اقوال و گفته‌های صاحبان قلم و اندیشه و نظر نیز، در این کتاب نقل شده‌اند، اما بسیار اندک؛ و برای پرهیز از در هم آمیخته شدن اقوال با احادیث، گفته‌ها در پایان هر بابی جداگانه و یا به مناسبتی در پاورقی آورده شده است.

۸. اخبار و احادیث نقل شده، شامل اخبار با سند و بی سند می‌شود. حدیثها و خبرهایی را که در مصادری بدون ذکر سند آورده شده، جهت رعایت جامعیت ابواب و فصول و قرینیت مباحث دیگر، از سویی، و کمک به احادیث صاحب سند از سوی دیگر، در پایان بخشهای مسند، زیر عنوان «ما ورد مرسلأ» و یا «بعض الاقوال و المراسیل» آورده شده‌اند.

منظور از مُرسل در اینجا، مُرسل اصطلاحی در نزد محدثان نیست،^۱ بلکه به معنای اخبار بدون سند است. در این کتاب هیچ به مناقشه سندی پرداخته نشده و صرفاً به نقل خبر اکتفا شده است. وجود مشکلات و اشکالات احتمالی مبنایی و کلامی در پاورقی توضیح داده شده است.

۹. کتابهای حدیثی را معمولاً، به صورت موضوعی و یا مسندی باب‌بندی می‌کنند. این کتاب هر دو شاخصه را دارد؛ یعنی هم موضوعی و هم مسندی است. موضوعات مربوط در هر بابی مشخص شده و احادیث آنها به صورت مسندی و به ترتیب الفبایی مرتب شده‌اند؛ و این برای یافتن احادیث مورد نظر و یا ناقلان خبر، کمک شایان توجهی است و نیز می‌توان به راحتی به آن دسته از کسانی که درباره اهل بیت، خبر و حدیث نقل کرده‌اند و یا خود اظهاراتی داشته‌اند، دست یافت.

نام راویان، در صورتی که حدیث را از پیامبر نقل کرده‌اند، به عنوان راوی آورده و نیز در صورتی که کسانی مانند امام علی(ع) و یا عبدالله بن عباس، خود مطلبی را درباره چیزی گفته‌اند، با آنها هم چونان راوی برخورد شده و در ردیف راویان به حساب آمده‌اند.

۱۰. نظم احادیث، علاوه بر ترتیب الفبایی راویان نخست حدیث، به ترتیب الفبایی سلسله سند تمامی احادیث می‌باشد.

۱۱. هیچ‌گونه دخل و تصرفی در اخبار و احادیث، صورت نگرفته و هر خبری دقیقاً آن گونه که بوده، آورده شده است؛ جز در صورت وجود خطای چاپی و یا خطای فاحش فنی در نقل سند و حدیث که

اصلاح، و در پاورقی به آن اشاره شده است. البته برای پرهیز از تطویل مطالب، آن بخش از احادیث که به موضوع یک باب مربوط نبوده، حذف و به جای آن نقطه چین شده است. نیز در صورت ابهام در نام راوی و یا ناقص ذکر شدنش در مصدر، در میان گروه، نام راوی، از ابهام در آمده و یا کامل شده است.

۱۲. موسوعة الإمامه را می‌توان مواضع مشترک اهل سنت و شیعه درباره اهل بیت به حساب آورد. به عبارتی این اثر، در ظاهر نفی کسی نیست. بلکه اثبات جایگاه اهل بیت در اندیشه و عقیده دینی است. بنابراین، اثری تقریبی است و نه تفریقی؛ هر چند در عمل با اثبات شأن و جایگاهی برای ائمه علیهم السلام، متصرفان آن جایگاه نفی می‌شوند.

۱۳. کتاب، جامع مباحث مربوط به ائمه و اهل بیت از منظر منابع اهل سنت است. به این معنا که تلاش شده تمامی مطالبی که در تعریف هدف کتاب می‌گنجد، گردآوری و بسامان شود. از این رو، اختلاف اندک در تعبیر احادیث مشابه هم از قلم نیفتاده‌اند. هم عنوانهای میاحث و هم گستره اطلاعات آن، دارای جامعیت است. بنابراین، تلاش شده است کتابی نو با اطلاعاتی جدید به حضور خوانندگان عرضه شود و به داشته‌های کتابهای پیشین اکتفا نشده است؛ هر چند بسیاری از آنچه را که پیشترها دلیل ادعای حقانیت بوده، در این کتاب هم هست.

۱۴. در ابتدای هر روایت، نام مؤلف برجسته و سیاه آمده و سپس سند ذکر شده و آنگاه متن حدیث آورده شده است. متن حدیث برای استفاده بهتر، از سلسله سند جدا و در خط دیگری آورده شده است. برای هماهنگی کامل در کاربرد نام کتابها و نیز نام مؤلفان، همواره از نام واحدی در کل کتاب و به صورت مختصر و عمدتاً از نام مشهور آنها استفاده شده است.
به امید روزی که شاهد به ثمر نشستن این مجاهدت علمی باشیم.

پی‌نوشتها

۱. محققانی که این مجموعه را به سامان رسانده‌اند عبارت‌اند از: سید محمود مرعشی، محمد اسفندیاری، محمد مرادی، محمّدجواد محمودی، حسین تقی‌زاده، محمّدکاظم عبداللهی، سیدحسن فاطمی، محمّد صحتی سردرودی، محمّدرضا جدیدنژاد و مصطفی فضل‌زاده.
۲. النکت الاعتقادیة، ص ۳۹.
۳. ر. ۵: شرح المواقف، ج ۴، ص ۲۳۲.
۴. مفرّجات الفاظ القرآن، ماده امّ.
۵. الملل و النحل، ص ۱۶.
۶. اجزای، ۳۳.
۷. ر. ۵: جواهر الکلام، ج ۴۱، ص ۴۳۶.
۸. محل حکومت سلطان محمد خدابنده (الجبایتی) در شهر سلطانیّه ۳۵ کیلومتری شهر زنجان بوده است. وی در آنجا عمارتی با گنبدی بنا کرد که در حدود ۵ متر ارتفاع دارد و سومین اثر تاریخی جهان به شمار می‌رود و قبر وی نیز، در گوشه‌ای از بنا قرار دارد. علامه حلّی تذکرة الفقهاء و نهج الحق را در همین شهر به پایان رساند و شاه نیز، مسجدی در کنار همین گنبد به نام وی بنا کرد که هنوز هم پا برجاست.
۹. مرسل، به حدیثی گفته می‌شود که یک راوی آن را به معصوم نسبت می‌دهد، بی آنکه خود معصوم را درک کرده و یا واسطه مشخصی در نقل داشته باشد.

منابع

- جواهر الكلام، محمد حسن النجفي، تحقيق محمود الفوجاني، دارالكتب الاسلامية، چاپ ششم، ١٣٦٣هـ.
- السنة، عمرو بن ابي عاصم الضحاك، تحقيق محمدناصر الالباني، المكتب الاسلامي، چاپ سوم، ١٤١٣هـ/ ١٩٩٣م.
- الكافي، محمد بن يعقوب كليني، تحقيق علي اكر غفاري، دارالكتب الاسلامية، ١٣٨٨هـ
- مجمع الفوائد، نورالدين الهيتمي، دارالكتب العلمية، ١٤٠٨هـ/ ١٩٨٨م.
- المسند، ابوداود الطيالسي، دارالحديث، بي تا.
- المسند، احمد بن حنبل، بيروت، دارصادر، بي تا.
- مفردات الفاظ القرآن، حسين بن محمد معروف به راغب اصفهاني، تحقيق محمد سيدكيلاي، المكتبة المرتضوية، چاپ دوم، ١٣٦٢.
- الملل و النحل، محمد بن عبدالكريم الشهرستاني، تحقيق شيخ احمد فهمي محمد، مكتبة الحسين التجارية، ١٣٦٨هـ/ ١٩٤٨م.
- موسوعة الامامة في نصوص اهل السنة، آيت الله مرعشي نجفي و ديگران، صحيفه خرد، ١٣٨٤.
- النكت الاعتقادية، شيخ مفيد، بيروت دارالمفيد، ١٤١٤هـ/ ١٩٩٣م
- وسائل الشيعة إلى تحصيل مسائل الشريعة، محمد بن الحسن الحر العاملي، تحقيق محمد رازي، داراحياء التراث العربي، بي تا.

